

плинності (80% залишають громаду впродовж перших двох років), наводить на думки, що який би механізм не застосовували нові групи, вони є досить неефективним у встановленні контролю над свідомістю.

Девід Дж. Бромлей, професор соціології Університеті Загальних Наук (Вірджинія).

Певно, що деякі люди будуть заявляти: моя свідомість була під контролем. Поза сумнівом, вони звертатимуться до цього аргументу для пояснення свого відступництва. Багато людей, що приєдналися до релігії, знайшли себе дуже глибоко зв'язаними з нею і їм важко вийти з цієї ситуації. Звинувачення культу є одним з шляхів поривання зв'язків. Це майже як з колишніми алкоголіками, які знаходять вихід зі своєї проблеми, звинувачуючи у всьому демона рому.

Теорія «контролю над свідомістю» не звинувачує у всьому людину, яка приєдналася. Вона не кладе провину на родину. Вам не потрібно звинувачувати себе в тому, що ви погані батьки, ні. Ця теорія звинувачує того жорстокого духовного наставника, гуру та маніакальні технології, якими він володіє. Тому це є найкращим розв'язанням проблеми!

Наведені цитати вибрані Р.Стівенсом та Р.Назаренко з таких видань: Excerpts of speech by Eileen Barker to Russian Duma, February 14, 1995; Excerpts taken from «The Myth of `Mind Control' -- ABSTRACT», published in the monthly newsletter of the American Conference on Religious Movements; From a report to the Departments of Justice and Treasury, as quoted by Dean Kelley; Melton & Moore: «THE CULT EXPERIENCE: Responding to the New Religious Pluralism,» by The Pilgrim Press, New York, 1982; San Marton, December 13, 1993 - Case N81/89 "CAVAZZA, Juan C. and others, on Inf. Art.125, 139, 140, 142, Par.1, 142 bis, 210, 293 of the Code of Proceedings and art.3 of Law 23,592" - Federal Court of San Isidro 1 - Sec.2 - Office II, Reg. N443. Section XI.- «PERTAINING TO THE CHARGES OF FALSE IMPRISONMENT, CONFINEMENT AND CONCEALMENT OF PERSONS». Translated from original document in Spanish; Page 421-422 of «Study of Mind Development Groups, Sects and Cults in Ontario», a report to the Ontario Government, June 1980 by Daniel G. Hill; Streiker: MIND-BENDING: Brainwashing, Cults, and Deprogramming in the '80s, by Lowell D. Streiker, Doubleday, 1984; «Reflections on the Tragedy at Waco»; Press Release issued November 26, 1995, from Institute of the Study of American Religion, 1985:163-165; «A Social-Scientific Perspective on Cults, Brainwashing, and Deprogramming,» March 1993; E.g., Galanter, Marc, et al. "The `Moonies': A Psychological Study of Conversion and Membership in a Contemporary Religious Sect." American Journal of Psychiatry 136 (1979), pp. 165-170; Ross, Michael. "Clinical Profiles of Hare Krishna Devotees." American Journal of Psychiatry 140 (1983), pp. 416-420; Levine, Saul. "Radical Departures: Desperate Detours to Growing Up". New York: Harcourt Brace Javanovich, 1984; «Psychology and Religion in Court—Again», published in The Christian CENTURY, October 1987; As quoted by William Shaw in an article The Observer Magazine, 28 May 1995; Brief Amicus Curiae in George & George vs. International Society for Krishna Consciousness of California.

Віктор Єленський (Україна)

ПРОЗЕЛІТИЗМ

Первісно слово “прозеліт” відповідало своєму етимологічному значенню. Похідне від грецького “приходити”, воно вказувало на кожного, хто переходить з однієї землі до іншої, з однієї віри до другої. В Євангелії цим словом названо новонавернених до іудаїзму з поган (як-от Микола з Антіохії у Діях святих апостолів, 6:5). Але навіть тоді, коли християнство робило перші кроки, слово “прозелітизм” стало набувати якогось неприємного присмаку. Є в ньому щось таке, що вказує на примус, неадекватність

зусиль, докладених для зміни особою своєї віри, нещирість наміру, яка робила новонавернених лицемірами. Ісус звинувачує книжників і фарисеїв, які обходять море й землю, аби придбати нововірця, і роблять його сином геєни, удвоє гіршим від вас (Мф. 23:15). Так ще в новозавітні часи виникає розуміння того, що апостольська місія Церкви не повинна здійснюватися будь-яким коштом, що до справи здобуття нових душ християни повинні підходити з урахуванням також і інших заповідей свого Вчителя.

ПРОЗЕЛІТИЗМ І МІСІЯ

Поза тим, історія християнства — це великою мірою історія навернення до нього дедалі більшого числа народів. Навряд чи при цьому варто оскаржувати очевидну річ — релігійний вибір дуже й дуже великої кількості народів не був ані усвідомленим, ані добровільним. Він часто був результатом колонізації, війн та державно-політичної експансії. Іншими словами, історія християнства в обох Америках, Азії, Африці і навіть у Європі — це не в останню чергу й історія прозелітизму. Світові потуги, які намагались закріпити свій вплив у різних куточках планети водночас з військовим і фінансовим тиском змінювали релігійний ландшафт підкорених територій. Упродовж століть місіонерське просування імперій було, по суті справи, прозелітичним. Воно скеровувалося на здобуття дедалі більшого числа нових регіонів і перенавернення корінних народів у християнство.

Ситуація почала змінюватися в цьому столітті. Успіхи або, навпаки, провали місіонерських зусиль вже перестали бути пов'язані з колишньою невідворотністю з місцем країни у світовій політиці, економіці й культурі; місія перестала бути справою національної держави. Так, починаючи з кінця XIX ст. кількість місіонерів, яких посилала “за моря” державна Англійська церква — один з непорушних стовпів старої Британської імперії, — починає поступатися кількості місіонерів інших церков, що вирушали з Альбіону поширювати добру вість (1890 р. вони співвідносилися як 1:1,2 на користь останніх, 1905 р. — як 1:2,23, а 1980 р. — як 1:4,5). Подібна ж ситуація спостерігається й у Сполучених Штатах. Церкви, з якими пов'язувалися американські цінності, визнавці яких і надалі формували еліту країни, втрачають провідні позиції у закордонному місіонерстві. 1854 р. співвідношення традиційних і відносно нових американських деномінацій серед персоналу закордонних місій становило 15:1, 1925 р. воно вперше стало рівним, а 1985 р. було вже 1:14,2 на користь нетрадиційних. Місіонерське мислення поступово відокремлюється від імперського, хоча відбувається це не лінійно. Боротьба за “американські інтереси” на Кубі, в Пуерто-Ріко, на Філіппінах супроводжується величезною активністю протестантських місіонерів у цих країнах, які прагнуть принести сюди не лише Євангеліє, а й американський спосіб життя.

Нове розуміння місії формується в боротьбі із застиглими уявленнями про світ, місце в ньому християнина, співвідношення християнських і нехристиянських культур. Стає зрозумілим, що дуже часто апіорна зверхність християн стосовно носіїв інших релігій не має під собою підстав. Вододілом у перегляді місійної теорії вважається доповідь, написана 1932 р. під керівництвом гарвардського філософа В. Хокінга. В ній стверджувалось, що християни, які покликані до евангелізації де б то не було, не повинні більше наполягати на релігійній та культурній виключності й не можуть скеровувати власні зусилля на руйнацію нехристиянських релігій. Доповідь тоді сильно критикували, опоненти стверджували, що вона підриває унікальність християнської віри. Поза сумнівом, і тепер, через понад шість з половиною десятиліть років, дуже багато християн не можуть погодитись з її висновками. Це була, власне, нова місіологія, яка ґрунтувалася на повазі не просто до визнавців інших релігій, а й до самих цих релігій. Власне, у християнстві доповідь продовжила боротьбу двох поглядів на евангелізацію народів, які в різні часи вже присвятили себе Христові. Одна з них полягає в тому, що евангелізацію повинні здійснювати ті церкви, які свого часу хрестили той чи інший народ. Друга обстоює евангелізацію в будь-який спосіб, навіть коштом зміни культурного обличчя й національної ідентичності.

“ПЕРЕКРАДЕННЯ ДУШ”

Отже, місія дотепер була головно й передовсім нарощуванням територій і народів. Нинішній папа Іван Павло II говорить про п'ять місійних “прориви” в історії Церкви: зустріч Євангелія з еллінським світом і виведення його з тісного єрусалимського кола; євангелізація слов'ян; євангелізація Америки; місіонерська хвиля на Схід XVI ст.; євангелізація Африки, яка привела до формування тубільної церкви (якщо 1990 р. питома вага католиків в Африці становила 0,8% населення, то нині близько 13%).

Але ситуація змінюється. Якщо ще 150 років тому місіонери говорили про навернення, 50 років тому — вже про співчуття, то зараз — про співпрацю. Місіонерство назагал втрачає месіанський вимір, фанатизм і зневагу до об'єкта місії. Водночас народи, які не можуть вважати себе такими, що знаходяться в авангарді науково-технічного прогресу, зовсім не бачать себе культурно та релігійно відсталими, дуже послідовно відстоюють свою ідентичність і навіть розглядають своє минуле з нової перспективи. Так, у преамбулі конституції Папуа Нової Гвінеї говориться: “Ми, народ Папуа Нової Гвінеї... обіцяємо зберегти й передати тим, хто прийде після нас, наші благородні традиції та християнські принципи, які тепер стали нашими”.

Зміни в розумінні місії дали можливість коректніше підійти до визначення прозелітизму. Католицький енциклопедичний словник (1943 р.) визначає термін “прозелітизм” як дію, спрямовану на навернення особи, але навернення, що здійснюється недобросовісними методами. Проте які методи можна вважати такими? Де закінчується місія й починається прозелітизм? У цьому сенсі досить плідною була праця Спільної робочої групи Всесвітньої Ради церков та Римо-Католицької церкви, яка підготувала документ “Виклик прозелітизму й заклик до спільного свідчення” (1995 р.). У ньому стверджується, що прозелітизм суперечить екуменічним зусиллям церков. Він спрямований на те, щоб примусити особу змінити свою належність до певної церкви і вбирає в себе наступні методи. Насамперед це несправедлива й образлива критика віровчення та практики іншої (інших) церкви, яка часом перетворюється на відверте висміювання. Це також порівняння двох християнських церков, при якому досягнення однієї з них всіяко підносяться, а проблеми і слабкості іншої гіпертрофуються. Беззастережно засуджуються фізичне насильство, моральний примус, психологічний тиск, так само як і використання рекламних технік у мас-медіа, котрі здатні тиснути на свідомість читачів або глядачів. Методами, які є, сказати б, прозелітичними, вважається використання політичної, соціальної або економічної влади з метою надбання “нових душ” для тієї чи іншої церкви. Не чесно, до того ж, пропонувати (прямо або приховано) освіту, медичну допомогу, матеріальні ресурси тощо в обмін на перенавернення. Документ засуджує й намагання використати з цією метою людські потреби, хвороби, необізнаність і недостатню освіту.

Що пропонується зробити? Члени Спільної групи вважають, що необхідно випрацювати такі програми християнського навчання, котрі б краще готували членів церкви до сприйняття власної релігійної традиції, а також екуменічні програми, здатні прищепити повагу до інших християнських церков. Далі, вважають автори документа, варто відмовитись від упередженості у висвітленні діяльності інших церков, відкинути все те, що здатне увічнити взаємні страхи й підозри, намагатися зрозуміти історію з точки зору інших церков, а в необхідних випадках — простувати до примирення. взаємного прощення й оздоровлення пам'яті. Треба, сказано в документі, спільно вивчати природу християнської дяконії, щоб характеристики християнського служіння були зрозумілими й прозорими. Йдеться також про допомогу в розумінні людьми феномена сект і нових релігійних рухів та пасторальну й водночас сильну відповідь релігійним практикам, які не узгоджуються з принципами релігійної свободи.

Звичайно, документ більшою мірою ставить питання, ніж відповідає на нього. Власне, самі автори визнають, що християни не лише по-різному розуміють місіологію, а й мають відмінні погляди на євангелізацію й на те, що таке Церква та членство в ній. Православні ієрархи неодноразово підкреслювали, що вони вважають членами своїх церков не лише тих, хто свого часу був у них хрещений, хай навіть потім він і не мав жодного зв'язку із церквою, але й тих, хто своїм походженням пов'язаний з

православною традицією. Природно, що таке тлумачення належності до церкви автоматично дозволяє розцінювати будь-які місійні акції серед болгар, росіян чи румун прозелітизмом. Зрештою, визначення, наприклад, Руською православною церквою всього колишнього СРСР як власної “канонічної території” знімає саму можливість дискусії з приводу прозелітизму: все, що роблять на цій території католики й протестанти, є прозелітизмом.

ПРАВОВИЙ ВИМІР

У правовому сенсі “вловити” прозелітизм не легше, ніж навіть в еклезіологічному. Визнання права висловлювати свої релігійні погляди, одержувати інформацію, приймати будь-яку релігію і змінювати її робить прозелітизм неправовою категорією. Точніше у законодавствах різних країн є величезна кількість всіляких законів, указів, юридичних положень, які обмежують (прямо або опосередковано) можливість перенавернення. В деяких країнах це нерівні умови для релігійних інституцій, що позбавляє певні з них можливості поповнювати свої лави за рахунок іновірців і невіруючих. В інших країнах — головно ісламських — прозелітизм прямо заборонено. З-поміж християнських країн, де заборонено прозелітизм, найбільш відомою (насамперед справою в Європейському суді, про яку “ЛіС” вже писав у квітневому числі за 1998 р.) є модель Греції. Згідно з конституцією 1975 р. прозелітизм у Греції заборонено. Ще наприкінці 1930-х рр. було роз’яснено, що “під терміном “прозелітизм” треба розуміти, зокрема, прямі або опосередковані спроби накинути релігійні погляди особі інших релігійних вірувань з метою підірвати її релігійні переконання, так само як і будь-яким примусом чи загрозою примусу або неправдивими засобами, або скориставшись з недосвідченості особи, її довірливості, потреб, низького інтелекту чи наївності”. Не будемо розводитись навколо того, наскільки “гумовим” є таке визначення. Звернімо увагу на інше — ніде не підкреслюється, що прозелітизм — це дії, скеровані на перенавернення православного в якусь іншу віру. Але дуже важко собі уявити, що це положення може бути застосоване проти держави, яка вважає себе православною і вже тому опосередковано впливає на релігійні орієнтації громадян, або проти православних ієрархів, які часто й виразно критикують інших християн.

Отже, в кінцевому підсумку, будь-який закон, спрямований проти прозелітизму, працює проти релігійних меншин і захищає не особу, а релігію більшості. Теоретично можна припустити, що якимось релігійне угруповання насильно заманює до себе особу і примушує виконувати обряди, відвідувати богослужіння, сплачувати внески тощо. Але в такому разі мало б застосовуватись не законодавство про свободу совісті, а карний кодекс.

Кожний має право на просте і, як це завжди буває, водночас гранично складне питання: а як стоять справи з цим самим прозелітизмом у нас, в Україні? Як на мене, то непогано. Тобто прозелітизм квітне. І не зусиллями закордонних місіонерів. До речі, скільки саме їх працює в Україні, сказати важко. Джерела, зокрема авторитетний “East-West Church and Ministry Report”, наводять різні цифри. Назагал можна говорити про чотириьохзначне число і приблизно десять-п’ятнадцять найбільш активних релігійних організацій, які з’явилися в Центральній-Східній Європі наприкінці 1980-х — на початку 90-х рр. Але не вони примушують говорити про прозелітизм як про реальну загрозу. Вона, загроза, вкорінена у тій релігійній ситуації, що склалася в Україні, і за якої “перекрадення душ” не лише не вважається чимось негідним, але навпаки, — справою “честі й геройства”. По-справжньому убезпечують від прозелітизму не правоохоронні органи й навіть не досконале законодавство, а повага між церквами, визнання важливості і самоцінності того, хто простує до Бога хай не твоїм, але все одно гідним шляхом. Тоді можна не тільки оголошувати “місійний мораторій”, який передбачає, що церква, яка колись хрестила народ, зможе знов повернути його до Христа. Тоді можна говорити і про спільні євангелізаційні заходи, і про співпрацю зі школою, яка є ключовою ланкою для місії і яку не підняти поодиночі, про військо, про соціальні заклади тощо. Для цього зовсім не обов’язково зливатися організаційно й

повсякчасно апелювати до властей. Але обов'язково усвідомлювати власну відповідальність за цей світ.

БОРОТЬБА ЗА РЕЛІГІЙНУ СВОБОДУ НА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ АРЕНІ

З ТОЧКИ ЗОРУ РЕЛІГІЙНОЇ МЕНШИНИ (“СІМ’Я”)

Погляд на релігійні меншини.

Протягом декількох останніх років по всій Європі пройшла хвиля зацікавленості у нетрадиційних релігіях (до яких також застосовувалися ярлики “культів”, “сект” чи “новітніх релігійних рухів”, залежно від країни), яка вилилася у створення слідчих комісій, проведення парламентських обговорень та розслідування їх діяльності національними поліцейськими бюро. До того ж подеколи були запропоновані зміни до законодавства (й деякі навіть введені в дію), які можуть серйозно обмежити права та свободи релігійних меншин.

Ми припускаємо, що є багато добросердих людей, які щиро вірять у те, що малі нетрадиційні релігії, які так швидко поширилися протягом останніх тридцяти років, є небезпечними для них самих та для суспільства у цілому. Все більше й більше науковців та вчених-соціологів доходить висновку, що це не так; і що хоча члени новітніх релігій не є безгрішними і деякі з них насправді коїли злочини, це є дійсним також щодо членів традиційних релігій та людей нерелігійних. Жодна суспільна група - релігійна чи якась інша, не може претендувати на цілковиту безгрішність. Деякі новітні релігійні рухи збочили зі шляху, як у випадку трагічних самогубств членів Небесної Брами чи Сонячного Храму. Але недоречно засуджувати всі релігійні групи на підставі тих декількох прикладів.

У звіті Датського Парламенту про новітні релігійні течії був зроблений висновок: “Як правило, новітні релігійні течії не несуть ніякої істотної загрози ментальному здоров'ю суспільства. ... (і що) ніяких доказів не було знайдено на доказ того, що новітні релігійні течії здійснюють якийсь серйозний патогенний вплив на своїх членів.”

Варто лише взяти до уваги зростаючий рівень злочинності; згадати про те, що кожна десята дитина у Західній Європі виховується тільки одним із батьків; що чверть всіх вагітностей у світовому масштабі переривається абортom (33 мільйони абортів здійснюється легально щороку); що кожної хвилини у світі витрачається близько 900 000 доларів на військове обладнання у той час, як життя трьох мільйонів дітей можна було б врятувати кожного року капсулою вітаміну А вартістю у 6 центів. Нагадаємо і те, що самогубство входить до числа 10 найчастіших причин смерті у світі, а проблеми порушення розумової діяльності (психічні хвороби) складають 8.1 відсоток загального рівня захворювань. Якщо до цього додати те, що приблизно 197 мільйонів людей було вбито у військових конфліктах починаючи з 1914 року, то проблеми, спричинені кількома віруючими, сприймаються в зовсім іншій перспективі.

Британський соціолог Айлін Баркер відзначає: “При викладі якихось неприємних новин, чи незрозумілої практики, щодо новітнього релігійного руху, ситуація часто викладається таким чином, що здається - неправомірні дії тут на відміну від суспільства в цілому є звичайним явищем. Якщо, наприклад член новітнього релігійного руху покінчив життя самогубством, увага скоріш всього буде повернута до його приналежності до релігійної групи, з натяком на те, що ця група була винна у самогубстві. Якщо, з іншого боку, методист чи член Англійської церкви накладе на себе руки, дуже сумнівно, що їхні релігійну належність згадають.”

Чому тоді стільки різноманітних атак було скеровано на новітні релігійні рухи? Здається, існує декілька основних джерел, які увічнюють міф про небезпечність малих релігій. Звернімося до деяких з них